

PÉČE O SENIORA V RODINĚ JAKO ALTERNATIVA K INSTITUCIONÁLNÍ PÉČI

SOŇA VÁVROVÁ

Abstrakt

Autorka se v předkládaném textu zabývá postavením pobytových sociálních služeb pro seniory v současné společnosti. Zamýšlí se nad životní dráhou jednotlivce, a to s důrazem na její závěrečnou fázi, kdy přestává být jedinec ekonomicky aktivní a postupně se často stává závislým na péči druhé osoby. Právě nesoběstačnost vede mnohé seniory k využívání institucionální péče formálních organizací typu domova pro seniory. Autorka se domnívá, že bychom se měli v současné době, kdy v důsledku zvyšující se střední délky života populace stárne, zamýšlet nad vhodnými formami péče o seniory. Optimální řešení pro nadcházející generace vidí v odklonu od institucionální péče k alternativním sociálním službám poskytovaným v přirozeném prostředí seniora za podpory rodiny a blízkých.

Summary

The author deals in submitted text with status of residence social services for seniors in nowadays society. She thinks about life course of individual with emphasis on his final stage when the individual stops his economical activity and becomes to be dependent on care of other person. It is mainly the dependence which makes many seniors to use institutional care of formal organisations such as senior's homes. The author assumes that we should think about suitable system of senior's care because of gradual population ageing. She is convinced that optimal solution is providing social services in natural social environment with support of family, not in residential institutions.

Klíčové slova

Životní dráha. Seniori. Strídání generací. Sociální služby. Transformace.

Key words

Life course. Seniors. Exchanging of generations. Social services. Transformation.

„Když neznáme cíl, kam loď pluje, žádný vítr není dost dobrý.“ (Seneca)

V současné době stále častěji diskutuje odborná i laická veřejnost o možnosti transformace vybraných ústavních zařízení. Do centra zájmu se tak dostávají vedle dětských domovů, psychiatrických léčeben i pobytová zařízení sociálních služeb. Pobytové neboli rezidenční sociální služby bývají spojeny s ubytováním jejich uživatelů. Podle cílové skupiny, které je sociální služba poskytována, se může jednat o domovy pro osoby se zdravotním postižením nebo domovy pro seniory. V souvislosti s transformací výše uvedených pobytových sociálních zařízení hovoříme o tzv. deinstitutionalizaci nebo dekarceraci. Deinstitutionalizace pobytových sociálních služeb primárně směřuje k jejich uživatelům a je spojována s opouštěním totálních institucí určitého typu jejich klienty. Instituce podle Bergera a Luckmana (1999, s. 58) „... řídí lidské chování tím, že předem stanovují vzorce chování, které lidskému jednání předurčují jeden směr ze všech teoreticky možných směrů“. Rieger (2009, s. 22) označuje jako instituci místo „... kam byl odloučený zařazen (někdy i na vlastní žádost) nebo – podle jeho hodnocení – „ uvržen“ do odloučení ...“.

Deinstitucionalizace tedy souvisí s návratem do přirozeného sociálního prostředí, zpět na ostrov rodiny. „Odloučený je obyvatel ostrova rodiny, který byl odloučen od rodiny do instituce, nacházející se mimo ostrov rodiny. Aktem zařazení nebo odebrání či odeslání odloučeného obyvatele ostrova rodiny do instituce začíná jeho odloučení“ (Rieger, 2009, s. 19).

Pojem dekarcerace můžeme vysvětlit obdobně jako pojem deinstitucionalizace přesto, že uvedené výrazy nejsou synonymy. Karcer byl kázeňský trest užívaný ve školství, kdy žáci středních škol zůstávali za své přestupky proti školnímu řádu uzavřeni ve školách. Karcer u nás zrušil až školní řád z 12. 8. 1936. Pod dekarcerací tudíž rozumíme odemykání bran totálních institucí.

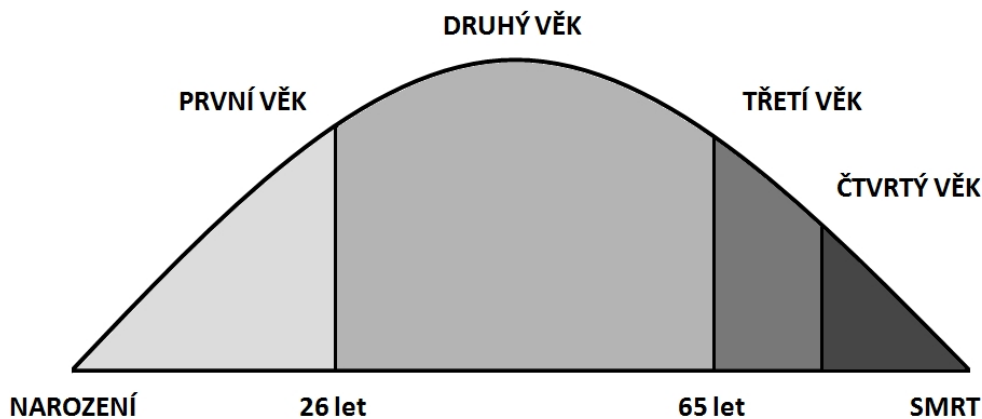
Pobytová sociální zařízení můžeme označit jako totální instituce, neboť splňují všechny atributy, kterými jsou charakterizovány. Pojem totální instituce zavedl americký sociolog kanadského původu Erving Goffman (1922–1982), který jím označuje organizace, které vytvářejí pro své členy prostředí, jež se v zásadním ohledu liší od životního světa běžných občanů moderní společnosti. Uvedená charakteristika je zjevně aplikovatelná na pobytová zařízení sociálních služeb typu domovů pro osoby se zdravotním postižením či seniory. V následujícím textu se zaměříme výhradně na domovy pro seniory, které bývají v České republice v souvislosti s deinstitucionalizací pobytových sociálních služeb mnohdy opomíjeny. Často se dokonce v souvislosti se stárnutím populace objevují snahy o budování nových pobytových zařízení pro seniorskou populaci. Namísto toho, aby byly podporovány jiné formy služeb, tedy služby terénní a ambulantní, jsou stavěny další ubikace.

V souvislosti s hlavní výše vymezenou charakteristikou totálních institucí můžeme konstatovat, že v domovech pro seniory žijí na vymezeném území příslušníci jedné generace, a to generace, která je již pracovně neaktivní. Opticky to tedy může vypadat tak, že v momentě, kdy již člověk nepodává kýžený výkon, je mnohdy „vykázán“ do totální instituce typu domova pro seniory. Je možno souhlasit s Eriksenem (2005, s. 133), že „... ve všech ostatních společnostech kromě naší moderní má zralost, dospělost, ano, i stáří, vysoký status ... kultura, jež nerespektuje zrání a stárnutí, ztrácí představu o tom, odkud přichází, a nemůže mít proto ani tušení o tom, kam míří ...“. Stárnutí organismu je z pohledu životní dráhy přirozený, nezadržitelný, celoživotní proces. Celý náš život směřuje od narození po smrt. Přirozenou smrt spojujeme s vyčerpáním přirozené délky života. Fenomémem stáří se můžeme zabývat z různých hledisek. V souvislosti s tím dělíme stáří na biologické, sociální a kalendářní. V návaznosti na životní dráhu budeme věk jedince periodizovat:

- na první věk neboli předproduktivní období,
- na druhý věk, který bývá spojován s obdobím produktivním,
- na třetí věk jako období postproduktivní a
- na čtvrtý věk jako období závislosti (viz Obrázek č. 1).

První věk bývá spojován s dětstvím, mládím a přípravou na budoucí povolání. Člen společnosti není ještě ekonomicky aktivní, ale na svoji budoucí roli se intenzivně připravuje. Ve druhém věku je člověk ekonomickým přínosem pro společnost. Jedná se o období, kdy je jedinec většinou zaměstnaný a podává pracovní výkon. Třetí věk bývá spojován s odchodem do důchodu, tedy v současné době obvykle s šedesátým pátým rokem. Jedinec ukončuje svoji pracovní kariéru a postupně se stává ekonomicky neaktivním. V tomto postproduktivním období se pomalu připravuje na závěrečnou fázi své životní dráhy. Čtvrtý věk bývá spojován se závěrečnou fází života. Jedinec se mnohdy stává závislým na pomoci ostatních členů společnosti, a to při obstarávání péče o vlastní osobu i např. při uskutečňování sociálních kontaktů se svým okolím. Právě ve čtvrtém věku, tedy závěrečném období životní dráhy, využívají lidé pobytových sociálních služeb typu domova pro seniory nejčastěji.

Obrázek č. 1: **Periodizace sociálního věku jedince**

Na tomto místě můžeme konstatovat, že není přirozené, aby na lokálně vymezeném území v tzv. „ghettech“, řečeno s Chábem (2004), žili separováni příslušníci jedné generace. Spíše naopak. Pro běžný způsob života zůstává obvyklé, že v jedné lokalitě žijí společně lidé z různých generací a věkových skupin, kteří se vzájemně potkávají a komunikují. Prostřednictvím interakcí jsou předávány hodnoty, normy, vzorce a modely chování v určitých životních situacích z jedné generace na druhou. Členové předcházejících generací přímo ovlivňují a obohacují životy příslušníků generací nastupujících. Důležitou úlohu

vícegeneračních soužití si lidé uvědomovali od nepaměti. Především prostřednictvím předávání informací z generace na generaci se udržovala určitá kontinuita lidského vědění. Podstatu vzájemného ovlivňování lidských generací vystihl francouzský sociolog Auguste Comte (1798–1857), který poukazoval na fakt, že naše společnost má více mrtvých než živých členů. Členové lidského společenství, kteří na tomto světě žili před námi, nepřímo ovlivňují naše životy a životy generací budoucích. Každý člověk se narodí do určitého historického, kulturního a sociálního kontextu, kdy v rámci procesu socializace přejímá dané hodnoty, normy, vzorce a modely chování. Učí se ve vzájemných interakcích od členů generací předcházejících, kteří své modely chování a jednání také převzali. Proces sociální reprodukce se tímto způsobem stále opakuje.

Mnozí kritikové postmoderní doby se právem domnívají, že dnes členové lidského společenství postrádají kontinuitu a spojitost. Lidé tak nedokáží dohlédnout dále než za hranici své generace. Nejsou ochotni přijímat lidskou existenci z perspektivy více generací, tedy generací, které tu žily před námi a budou žít po nás. Dříve bývalo zvykem, že si příslušníci jednotlivých generací vzájemně vypomáhali a podporovali se v době závislosti z důvodu dětství, nemoci či stáří. Starší lidé pečovali o malé děti a následně, v době závislosti, jim byla poskytnuta potřebná podpora a pomoc v kruhu rodiny. Na rozdíl od doby moderní, jejíž „orientace na spojitost a konsekventnost pak vysvětlovala i to, že činy zanechávají trvalou stopu – „výsledek“ – a že se tyto stopy kumulují podobně jako úspory schované pod matrací nebo uložené na bankovním kontě“ (Bauman, 1995, s. 32), doba postmoderní tuto spojitost nedoceňuje. Ztrácíme kořeny a naše životní historie pro nás pozbývá smysl. „Jakoby plynutí času přestalo být kontinuálním procesem. Místo přímky je tu soubor epizod, které sice opravdu postupují za sebou, ale stejně dobře mohou být myšleny jako probíhající vedle sebe; jejich chronologická následnost v sobě neobsahuje nutnost; neurčuje ani jejich obsahy, ani nedeterminuje jejich průběh. Jinými slovy, z jedné epizody vyplývá pro jinou epizodu pramálo“ (Bauman, 1995, s. 33).

Dříve bylo zvykem i staré věci opravovat a skladovat. V dnešní době staré věci nahrazujeme novými a na místo oprav pořizujeme věci další. Jakmile je věc nefunkční, tak ji odkládáme na „smetiště“. Málokdo z nás opravuje hodinky nebo starý radiomagnetofon, když se porouchá. Jdeme a koupíme nové. Uvedený přístup se promítá také do mezilidských vztahů. Vynakládáme pramálo úsilí na „opravy“ pokažených přátelství a manželství. Raději jdeme a pořídíme vztahy nové. Také v přístupu ke starým lidem nalézáme mnohé analogie. Jakmile přestane být člověk výkonný, „funkční“ a přínosný, odkládáme ho hromadně do

specializovaných formálních organizací zřízených k pečování o staré a závislé členy společnosti. Činíme tak, aniž bychom si uvědomovali, že jednou dospějeme také do závěrečné fáze naší životní dráhy a námi zavedený systém budeme nuceni využít.

Další charakteristiky totálních institucí (viz Goffman, 1961), které jsou jasně aplikovatelné na pobytová zařízení sociálních služeb, popisují, že tyto organizace slouží současně jako bydliště i pracoviště. V ubikaci žije větší počet osob, jejichž život je vůči vnějšímu okolí uzavřený a formálně řízený uvnitř organizace. Pod jednou střešou je provozována většina aktivit (spojených s prací, volným časem, odpočinkem i spánkem), které jsou při běžném způsobu života provozovány na více místech. Všechny činnosti uvnitř organizace jsou formalizované a standardizované. Denní režim je stanovený vnitřními pravidly a předpisy a pro uplatnění vlastní vůle obyvatel zbývá mnohem méně prostoru, než tomu bývá v přirozeném sociálním prostředí. Většina běžných každodenních činností (hygiena, spánek, převlékání, jídlo apod.) je provozována za přítomnosti druhých osob, neboť privátní prostor pro členy dané komunity přestává téměř existovat. U lidí žijících v totálních institucích dochází k postupnému zpřetrhání rodinných, profesních a dalších sociálních vazeb. Na tomto místě můžeme bezesporu konstatovat, že charakteristiky totálních institucí, tak jak byly popsány téměř před padesáti lety, jsou výstižné a aktuální i pro dnešní dobu, a to především ve vztahu k pobytovým zařízením sociálních služeb. Pokud si dále uvědomíme fakt, že v domovech pro seniory žijí mnohdy latentní nedobrovolníci, tedy lidé, kteří by raději prožili své stáří v přirozené komunitě, ve které pobývali celý svůj život, vede nás to nutně k zamyšlení nad otázkou dalšího vývoje pobytových sociálních služeb pro seniory. Závěrem pak nezbyvá než zdůraznit, že je třeba rozvíjet takové formy sociálních služeb, abychom si sami dokázali představit, že jich v době svého stáří a závislosti využijeme.

Literatúra

- BAUMAN, Z. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: SLON, 1995. ISBN 80-85850-12-5.
BERGER, P.; LUCKMAN, T. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. ISBN 80-85959-46-1.
ERIKSEN, T. H. *Tyranie okamžiku*. Brno: Doplněk, 2005. ISBN 80-7239-185-2.
GOFFMAN, E. The Characteristics of Total Institutions. In ETZIONI, A. (ed.) *Complex Organizations*. New York: Rinehart, 1961.
CHÁB, M. *Svět bez ústavů*. Praha: QUIP, 2004.
RIEGER, Z. *Návrat k rodině domů. Příprava klientů institucionálních služeb na návrat z odloučení*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-544-8.

Adresa autorky

Mgr. Soňa Vávrová, Ph.D.
Ústav pedagogických věd
Fakulta humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně
nám. T. G. Masaryka 1279
760 01 Zlín
E-mail: vavrova@fhs.utb.cz